

Ө. ОРАЛБАЕВ

АҚЫН НҮРЛАН ОРАЗАЛИН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ЗАМАНА ШЫНДЫҒЫ

Қазақ өлеңінің сан ғасырлық тарихында үзілмей келе жатқан дәстүр – замана тынысын кең ауқымда көрсету, дәуір тудырған оқиғалар мен өзгерістерді айту, бейнелілік пен көркемдіктің ара жігі ажырамас бірлігі, ерлік пен өрліктің, батырлық пен батылдықтың буындас жүйесі замана сынынан сүрінбей өтіп, біздің уақытымызға өзінің бар-болмысын барынша сақтай жетті. «Қобыланды батыр» бастаған батырлар галереясы Алпамыспен астасып, Ер Тарғын мен Қамбарға, Қарасай-Қази мен Орақ-Майға, Қырымның қырық батырына, одан қала берді, ерлік пен махаббаттың телқоңыр туындылары Қозы Көрпеш пен Баян сұлуға, Қыз Жібек пен Төлегенге, олардан кейін туған ғашықтық дастандар мен лиро-эпостық жырларға көшті.

XV–XVIII ғғ. тізгінін үзбей жеткен қазақтың қаһарман да көшелі жырлары одан кейінгі замандарда Қазтуған мен Асан қайғыға, Досмамбет пен Шалкиізге, Жиёмбет пен Марғасқаға, Ақтамберді мен Тәтіқараға, Үмбетей мен Бұқарға, одан берідегі ақындар көшіне жетіп, ғасырдан-ға-сырға озып, қазақ жырын биік қияларға әлі жетелеп келеді. Көңілі таза көшпенділер поэзиясы ортағасырлық жыраулық поэзияның ең озық үлгілері болды.

Осы кезеңдегі ақындардың сөз саптауы, жыр төгуі батырлық пен жыраулықтың өзара тіндес рухынан болса, одан кейінгі ақындардың, Шал, Көтеш т.б. жырлары жаңа ырғақ, қара өлең стиліндегі кәнігі жырларға келіп иек артады. «Қазақ даласындағы азаттықшыл ақыл-ойдың бас сардарларының санатында айбынды ақын Махамбет алдымен ауызға ілінеді. Оның жан-жүректі түгел баурап алатын өжет те өктем жырлары әлі күнге дейін сай-сүйегінді сырқыратар бостандық дұғасындай пәрменді естіледі. Олар күні кешеге дейін бізді Елдікке, Тендікке, Бостандыққа шақырып келсе, енді соларды мәңгілік баянды ететін Бірлікке, өркениеттік Өрелілік пен рухани Кемелдікке шақырады», – деп жазды белгілі жазушы Әбіш Кекілбаев («Шандоз». «Атырау-баспа», 2003. 367-б.).

Осы арман мен мақсат бүгінгі күнде дейін қазақ сөз өнеріне мәңгілік мұрат, өлмес дәстүр болып жетті. Өзінің кемел туындыларымен кеңес әдебиетінің алдыңғы қатарында болған қазақ поэзиясы қай кезеңде де ата-баба арманының аңсарын бір сәтке де ұмытқан жоқ.

Оны замана көштерінде толқын-толқын болып келген әр кезеңдегі поэзиялық көрнекті шығармалардан жазбай көреміз. «Қазақ лирикасында үлкен көркемдік жаңалық ашып, соны әсемдік арналарды негіздеп, әсіресе Еуропа, орыс әдебиетіндегі ізденістерді, бағыттарды ұлттық топыраққа батыл да еркін ендірген Мағжан эпикалық жанрда поэманың ықшам формаларын қалыптастырды», – деп жазды академик Рым-ғали Нұрғали (*Рымғали Нұрғали. Әуезов және алаш. Алматы: Санат, 1997. 102-б.*).

«Қазіргі қазақ поэзиясына оқыған, білімді ақындар келе бастады» деген пікір туған кезеңнен бастап, қазақ поэзиясы түр, мазмұн, тақырып, идея мен ой жағынан биік белеске көтеріле бастады. Жалпы қазақ поэзиясының бүгінгі шыққан аскары ТМД елдері әдебиетінің алдыңғы қатардағы авангарды десек, артық айтқандық емес. Қазақ поэзиясы – осылайша мәңгілік мектеп қалыптастырған поэзия.

Қазіргі қазақ поэзиясының көрнекті өкіл-дерінің қай-қайсысы да осы мектептен өсіп шықты. Осы мектептің тарихи сабағын алды, үйренді, үлгі алды. Тек қана үйреніп, үлгі алып қойған жоқ, бұрынғы бар мектепті одан әрі тақырыптық-мазмұндық, көркемдік-идеялық жағынан барынша кемелдендірді. «Көркем әдебиет – өмір оқу-лығы» деген Чернышевский анықтамасы осы ойға дөп келеді. Өйткені, әдебиет адамның ақыл-ойын түзейді, қалыптастырады, адамға өмірдің сан қилы бояуы мен реңін түсіндіреді, сол арқылы адамды жақсыға, жаңаға, асыл мұраттарға үндейді. Сол себепті де, әр ақын өз оқырманының ұстазы, тәлімгері, қажет болатын болса, шынайы досы, шыншыл жолдасы. «Жазушы мен сыншы халықтың эстетикалық талғамын арттыруда бірдей жауапты», – деп академик, сыншы Серік Қирабаев жазғандай, көркемсөз иесі көңілдегі көрікті ойын көпке жеткізуде ешқашан жауапкершілік сезімін төмендетпеуі тиіс (*Серік Қирабаев. Уақыт және каламгер. Әдеби жинақ. «Биік талаптар» мақаласы. Алматы: Жазушы, 1973. 82-б.*).

Бүгінгі қазақ поэзиясының қай өкілі жөнінде де әңгіме қозғағанда, жалпы қазақ өлеңінің арғы дәуірден бастау алатын көне соқпағы мен сартап сүрлеуін шолу ретінде болса да еске түсіру – қазақ

жырының мәңгілік қуаты мен құнарының қайдан шығып, қалай жеткенін аз да болса еске түсіру. Қай заманда да қаламгердің халық алдындағы, өз уақыты алдындағы үлкен жауапкерші-лігін сезінуі қажеттігін еске салу. «Қолына қалам ұстаған зиялы қауым М.Әуезов шығармашылығынан нәр алып, Мұхандай халқы мен Отаны алдындағы жауапкершіліктен таймауы тиіс, өз елі мен халқының болашағына қызмет істеуі керек», – дейді Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев (*Нұрсұлтан Назарбаев. Қалың елім, қазағым. Алматы: Өнер, 1998. 278-б.*).

60-шы жылдардың басында, әдеби-мәдени тарихымызда «жылымық» кезеңдер деген атау-мен енген тұста қазақ әдебиетіне, соның ішінде қазақ поэзиясына бір шоғыр аса талантты тол-қын келіп қосылды.

Сағи Жиенбаевтың, Тұманбай Молдағалиевтің, Қадыр Мырза Әлидің, Жұмекен Нәжімеденовтің, Төлеген Айбергеновтің, Мұқағали Мақатаевтың, Шәміл Мұқамеджановтың, Бекен Әбді-разақовтың, Мұхтар Шахановтың, оларға ілесе, соғыстан соң туғандар деген атпен әдебиет тарихына енген келесі толқын Жарасхан Әбдірашевтің, Кеңшілік Мырзабековтің, Темірхан Медет-бековтің, Иранбек Оразбаевтың, Серік Тұрғын-бековтің, Тынышбай Рахимовтың, Исраил Сапарбаевтың, Күләш Ахметованың, Жұматай Жақыпбаевтың, олардың ізін ала еңсе тіктей бастаған елуінші жылы туған түлектердің, бір шоғыр талантты ақындардың, одан кейінгі арқалы дүбірмен 60-шы жылдары туған ақындар дүниеге келген 60-шы жылдары өмір есігін ашқан жас, дарынды толқынның, одан берідегі 70-80 жылдардағы дүбірлі топтың, тіпті күні кешегі, тәуелсіздік ту көтерген кезеңде туу туралы куәліктерін алған балауса балғын толқынның өкілдері уақыт төрешілік жасауға қамданған бүгінгі ақындық-аламан бәйгіде құйрық-жалы тістесіп, қазақ даласын қуатты жырдың дүсірімен оятып, жыр көрігін қыздырып келеді. Қазіргі қазақ поэзиясының, жалпы дәстүрлі, классикалық қазақ жырының әдебиетке 70-ші жылдары келген талантты тол-қындарының ішінде өз үні, өзіндік поэтикалық бояуы, өзіне тән айту машығы мен жеткізу тәсілі бар дарынды ақындарымыздың бірі – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сыйлығының иегері Нұрлан Оразалин.

Бұл зерттеу еңбекте ақын Нұрлан Оразалин поэзиясындағы замана шындығы мен сол сарынды берудегі ақынның тақырыптық-көркемдік ізденістері сөз болды. Ақынның уақыт тынысын көрсетудегі

өзіндік тәсілі мен көркемдік тұрғыдан алған тақырыбын игерудегі ізденістері басты назарға алынды.

Ақын және заман. Ақын және ақиқат. Осынау телкоңыр терең ұғымдардың астарында көп сыр, көшелі пайым жатыр. Оны оқырман өлеңдерден тапса, ғылыми сараптамада ол жетістіктер қаламгердің болмысы мен бітімін, оның өлең көкжиегіндегі өзіндік орнын бағамдау мақсат болады.

Біздер, қалқам, өлең атты елденбіз,
Жауыннанбыз...
Қайғыданбыз...
Желденбіз...
Мәңгіліктің үрлеп мәңгі майданын,
Ғасырлардың қойнауынан келгенбіз.

Жүрегімен күндіз-түні от өрген,
Кермекті артық көретұғын шекерден.
Қалқам, біздер өлең атты елденбіз,
Ақындықтың ауыр жүгін көтерген.

Нұрлан Оразалин бұл жырын 1991 жылдың шілдесінде жазған. Осы өлеңді зер салып, зерделеп қарасақ, сөз басында біршама айтылған ақындық тарих пен ақындық эстафета туралы авторлық аннотация бар. Ақын бүгінгі күн мінбесінен сөз алып тұрып, мойнындағы азаматтықтың ауыр жүгін жауапкершілікпен көтеріп келе жатқанын терең сезінген сеніммен серт сөйлеп тұр. Бұл қаламгердің қарабайыр ұраны да, желге шығар-ған жыр-әні де емес, бұл ақындық азап пен тозаққа, жауапкершілік пен міндетке пейіл берген, пейіл беріп қана қоймай, өлең атты қасиетті өнердің қыр-сырын қапысыз сезінген, ұзақ жылдар бойы әр сәтті теңеу, салықалы ой үшін маңдай терін сыпырған сарабал ақынның шын сөзі.

Жалында!
Көз ілеспес көк беренім,
Жалынсыз бықсығанды жек көремін.
Озсам да... озбасам да...
Дәл осылай

Мен қалған өмірімді өткеремін, – деген ақынның алғаусыз сырына қапысыз сенесің (*Нұрлан Оразалин. Қоздағы шоқ. Алматы: Атамұра, 2008. 151-б.*). Ақын Нұрлан Оразалин әдебиетке өзінің сыршыл да сезімтал даусымен келген қаламгер. Оның алғашқы өлеңдері, университет қабырғасында жазылған жырлары өзі-нің ішкі әуез, сырнайдай сыршыл сазымен сол кездің өзінде-ақ өз оқырмандарына жаңылмай жеткен болатын.

Тәңірім нұрын төккенде,

Боянар түске көгал маң,
Жазбаған жырлар көп менде,
Жырлар да көп-ау жоғалған...

... Жазбаған жырлар көп менде,
Жырлар да көп-ау жоғалған.
Ақын боп туған көктемде,

Ақын боп өлсек жоқ арман, – деп «Сырнайлы шақтың» шымылдығын ашқан Нұрлан ақын сол алғашқы жыр жинағында-ақ ақындық кредоның мәні мен мақсатын, алыс күндерге сапарының қиындығы мен қызығын, жыр жолындағы жүрдек күндердің жауапкершілігін шын сезінген жас еді. Ақындық сапарын алғаусыз адал сезім мен кіршіксіз сенімге суарған Н. Ора-залиннің алғашқы балаң жырлары, әсіресе, сол кезде жастардың арасында ерекше бір леп танытты.

Талайлар қамығып іздеген,
Бұл шындық күрес пе?
Елес пе?
Шиыры бітпейді бізбенен,
Сеземін, тіршілік – егесте.

...Бұл шындық... күрес пе?
Елес пе?
Ғасырлар, дәуірлер іздеген.
Сеземін, мәңгілік егесте,

Сапары бітпейді бізбенен (*Нұрлан Оразалин*. Таңдамалы туындылар. Алматы: Атамұра, 2008. 1-т. 23-б.). Замана сапары бір адамның ғұмырымен шектелмейді. Оған талай ұрпақтың тарихы куә. Бірақ әр ұрпақ, әр буын оған тек өзінің ғана қолтаңбасын салады. Өнерімен, өлеңімен, қажет болса, өлімімен. Бәріне ортақ бір ғана қасиет бар: ол – жауапкершілік.

Уақыт, заман алдындағы ақындық жауапкершілікті терең сезіну сол ақынды қайраткер тұлғаға айналдырады. Бірақ оған әуел бастан ақындық азаматтық болмыс іргетас болуы шарт. Жоғарыда үзінді келтірілген жыр екінші сөзбен айтқанда ақындық серт пен ақындық анттың поэтикалық тұрғыда көрінуінің бір түрі. Қандай ақын болса да өнер жолын бастарда бата алады, өзіне серт беріп, жүрер жолын айқындап алады. Бұл қазақ поэзиясында ғана емес, жалпыадамзаттық қадам. Тіпті жалпы өнер атаулыға тән қадам.

«Біздің заманымыз – өткен заманның баласы, келер заманның атасы» деп ұлт кемеңгері Ахмет Байтұрсынов айтқандай, ақын қай кезеңде де өз заманының кескін-келбетін сомдайды. Ал ол шығармаларында қалай көрінеді, оқырманын қалай иландырып, сендіреді ол да ақынның қалам күшіне, ақындық диапазонының тарлығы мен кеңдігіне, көңіл көзі мен сенім саңлауының айқындығы мен

ашықтығына сын.

Кезінде, 70-ші жылдардың басында, ақынның жастар арасында хит ретінде қабылданған, яғни «мода – өлең» боп кеңінен таралған «Түнгі ырғақтар» атты өлеңі әлі де оқырман құлағын елең еткізіп, өзінің самал желдей әдемі де жұмсақ, әуенді де ерке ырғағымен жүректі баурайды, көңілді жаулайды:

Оңымнан соққан жел ме екен,
Солымнан соққан жел ме екен,
Салғырттау жүрген кезімде,
Сабылып қайдан келді екен?

Жалын боп жалап өтті не,
Өртеніп кетсем, не дермін?!
Жасын боп түнде көк тіле,
Жарқ ете түссе, не етермін?!

Оңымнан соққан жел ме деп,
Солымнан соққан жел ме деп,
Созылып жатқан белдермен,
Қашар ма едім өрмелеп?!

Қуанып, толқып сол шақта,
Көзімнің жасы моншақтап,
Жығылар ма едім кеудеңе,
Тығылар ма едім кеудеңе,
Кеудеңе сенің жан сақтап?!

Оңымнан соққан жел ме деп?!
Солымнан соққан жел ме деп?!

(*Оразалин Н.* Таңдамалы туындылар. Алматы: Атамұра, 2008. 1-т. 132-б.). Осы өлеңнің ішкі музыкасы, әуені мен ырғағы ақынның бұдан кейінгі күллі поэзиясының негізгі сазды желісіне айналды. Жалпы өлең өзінің ішкі дауыс әле-мінсіз, сөздің сазы мен сұлу ырғағынсыз жүрекке жете бермейді. Тіпті қара сөздің өзінде ішкі ырғақ, тылсым музыка барын талай әдебиет зерттеушілері де, атакты ақындар да сан рет айтып, сан рет жазған.

Өмірге мынау
Өле бір ғашық болмасаң –
Өлең де, жыр да, болмас ән.
Өзегің талған кезде егер,
Шалғынды кешіп,
Шашаны шыққа малмасаң;
Аязда, қарда тоңбасаң,
Жауында ойға шомбасаң,
Сүймесең желді,
Мінбесең жүйрік,
Көрмесең тауды, даланы,
Бұрқылдап ізде жолда шаң –
Өмірге мынау

Өле бір ғашық болмасаң... (*Нұрлан Оразалин*. Таңдамалы туындылар. 1-т. 65-б.). По-

эзияның күші мен құдыреті де осында, ол өмірге құштарлық, ғашық болу. Өмірдің мәні мен мазмұнын тереңнен түсінуге, байыптап түйсінуге, барлап сүйсінуге негізделген. Ақынның заман алдындағы, қоғам алдындағы, керек десеніз өзінің ар-ұжданы алдындағы жауапкершілігі мен міндеті оның ақындық көркемдік қуаты мен ақындық шеберлігіне тікелей тәуелді. Сондықтан да жалпы оқырман қауым, немесе әдеби орта шартты түрде ақындарды «жақсы ақын», «нашар ақын» не болмаса талантты, талантсыз ақын деп бөліп жатады. Ақынды жас ақын, қарт ақын деп бөлу де тым шартты. Ақын сезімге келгенде қашанда жас, көңілге келгенде қашанда ояу, ақыл-ойға келгенде әрқашан қартқария. Өйткені ол адам жанының бағбаны, адам көңілінің айнасы, уақыт жанының ыстық-суығын, ауа райын көрсетіп тұратын баға-барометрі.

«Асылы, лирикалық шығарма ақынның көңіл күйіне құрылады дегенбіз; ақын онда өзін, өз сезімі мен сырын жырға айналдырады, өзі туралы сөйлейді. Ал «ұлы ақын өзі туралы, өзінің жеке «мені» туралы айтса, ол – жалпы көпшілік туралы – бүкіл Адам баласы туралы айтқаны; өйткені оның тұлғасында жалпы Адам баласына тән қасиеттің бәрі бар» деп В. Белинский жазғандай (*Белинский В. Шығармалары. Алматы: Жазушы, 1987. 37-б.*). ақын өзінің басындағы мұң мен сырды айтып отырғандай көрінгенмен, ол мұң мен сыр оқырманға да жат емес, тіпті кейде оның ішкі жан дүниесімен тереңнен қа-бысып, алыстан табысып, ақын мен оқырман арасындағы рухани байланыс телепатиялық байланысқа жетеді.

Демек, Нұрлан Оразалин – өз заманының болмыс-бітімін шынайы зерделеген, дәуір тынысын өзіндік тақырыптық-көркемдік шеберлікпен көрсеткен қазақ поэзиясының көрнекті өкілдерінің бірі.

ӘДЕБИЕТ

1. Назарбаев Н. Қалың елім, қазағым. Алматы: Өнер, 1998. 278-б.
2. Оразалин Н. Таңдамалы үш томдық туындылар. Алматы: Жазушы, 2006.
3. Кекілбаев Ә. Шандоз. Атырау: «Атырау-баспа», 2003.

367-б.

4. Қирабаев С. Уақыт және қаламгер». Әдеби жинақ. Алматы: Жазушы, 1973. 82-б.

5. Белинский В. Шығармалары (қазақ тілінде). Алматы: Жазушы, 1987. 37-б.

6. Нұрғали Р. Әуезов және алаш. Алматы: Санат, 1997. 102-б.

Резюме

Разносторонне и научно обоснованы тематико-художественное своеобразие и художественное мастерство талантливого поэта современной казахской литературы, знатного лирика, лауреата Государственной премии Казахстана, Нурлана Оразалина, ярко заявившего о себе в конце 60-х и в начале 70-х годов. Показаны стиль и почерк, роль и место поэта Н. Оразалина в казахской поэзии, пути и формы обогащения его поэзии, методы и подходы в раскрытии тематики истины и правды современной жизни, общества, нашей эпохи, значимости его поэзии в современном мире. Его поэзия всегда актуальна, современна и ответственна. В статье об этом говорится на примере стихов поэта.

Summary

The article elaborates on thematic and creative peculiarities, as well as artistic mastership of Nurlan Orazalin. A gifted lyric poet, laureate of Kazakhstan's State Award, he rose to prominence in the late 1960s and early 1970s. The present study analyses the style and individual hand, the role and place of Orazalin in Kazakh poetry, tools and forms that enriched his poetry, his methods and approaches in exploring themes of truth in modern life, society, and age. Orazalin's poetry has always been up-to-date, contemporary and socially responsible. The article proves all these theses through investigation of his poems.

Әль-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университет

26.06.09ж. түскен